

ZIMONYI ZOLTÁN

Németh László katedrása *

„...nem a tavasz nem az igazi még:
hanem az ember, aki szétnéz benne”

Németh László élete java iskolaközélen, fiatalok között telt el: „bár nem vagyok tanár, ötvenéves koromig, mint diák, iskolaorvos, majd pedagógiai kísérleteket végző óraadó, délelőtti nagy részét iskolában [...] töltöttem” – írta.¹ Katedrása azonban nem volt: Mint „műkedvelő tanár”² vendég a két vásárhelyi gimnáziumban, ilyennek érzi viselkedését, hangját, amelyen a diákokhoz szólt.³ Debrecenben 1943-ban nem választják meg professzorrá. A nevelői éthosz, a „tanítói szomjúság”⁴ azonban (talán éppen ezért) meghatározta egész életművét. „Amíg a tanulmányban (s nevelői tisztemben) hihettem, mint farkasokat a tűzzel, a szorongató szépirodalmi témákat is távol tudtam tartani magamtól”⁵ – írta még a harmincas években. Amikor nyakában „az egész téma-csorda”⁶, a szépirodalmi lélekmosdatás is pedagógiai, nevelési célokat szolgál. Nem drámákat, regényeket, elbeszéléseket akart ő írni elsősorban, hanem tiszta, idea-világosságú megoldást találni az életre. A kérdés tehát az, hogy katedra volt-e, lesz-e, lehet-e egyáltalán az életmű monumentalitásában tömörszerű együttese. Nemcsak iskolai nézőpontból, hanem általánosabban: szellemformáló, közösségalkotó tényezőként; nemzetragasztóként, ahogy azt az író szerette volna. Előadásomban ezt a kérdést kísérlelem megvizsgálni és megvilágítani.

A mottóként választott idézet az *Utolsó kísérlet* című regényben olvasható.⁷ Az 1919-es kommün napjait a főhős, Jó Péter a szőlőhegyen tölti, a zavaros napokban revéláció számára egy könyv: „Még sosem érezte ennyire, hogy az ember a nagy szellemi javakhoz nem a pusztá agyával, hanem az egész testével jut s amit mi gondolatnak nevezünk, élő szikrája vagy halott pernyéje csak egy egész lényünket igénybevevő állapotnak.”⁸ Péter a könyvet úgy olvassa, „mint a maga kivágódását egy fantasztikus

* Elhangzott 1996. október 25-én a Németh László Társaság *Ifjúság, iskola, nevelés Németh László életművében* című tanácskozásán.

¹ *Tanóra Tolsztojról*. Utolsó széttekintés. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1980. 405.

² *Iskola Kakaskúton*. Negyven év, Horváthné meghal, Gyász. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1969. 473.

³ *Pedagógiai kísérletek*. Utolsó széttekintés. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1980. 397–405.

⁴ *Iskola Kakaskúton*. Negyven év, Horváthné meghal, Gyász. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1969. 473.

⁵ Miért írok regényt? Kiadatlan tanulmányok. Magvető, Bp., 1968. I. 594.

⁶ Uo.

⁷ *Utolsó kísérlet*, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1969. II. 90.

⁸ Uo. 89. Az idézet folytatása: „A szeme még tele volt adattal, tényekkel, nevekkel, félig értett idegen szavakkal, bőven ontott idézetekkel, de ahogy a mellét megszíva a tőkék közti bak-hátakon át, találomra, mind feljebb és messzebb csatangolt a pincéjüktől, úgy érezte, hogy nagyon sokat kell így csörtetni, bukdácsolni, aztán sokat, sokat másra: magára és a világra gondolni, mielőtt a szöveg szoros tartalma visszatérhet. [...] A holdba, mialatt olvasott, visszatért

útra”⁹ „Az a szorítás, amelyben hazajövele óta élt, fölnyílt: ami körülvette, nem tartozott rá. Mások csinálták, a maguk tapasztalata alapján, melyek nem az övéi. Egyszer, harminc vagy negyven éves korában, kiáll tán ő is: akár az életével is valamiért, amit igazságnak hisz – de az az ő utaséveinek, világlátásának lesz az eredménye s olyan egy vele, mint gyümölcscsel az íz.”¹⁰ Ezután hangzik el a kiemelt mondat: „...nem a tavasz nem az igazi még: hanem az ember, aki szétnéz benne.”¹¹ Pétert apja költöztette ki pincecsőszség ürügyével a kommün elől, e reveláció után „nem lehetett lerimánkodni többé a hegyéről”.¹² A szőlőhegyi magányában a saját pecsétjük – saját törvényük – alól lopó forradalmárok ellenében, a kommün káoszában Jó Péter a saját élet-maximáját, élettervét formálgatja, „magából akar a jövőnek spórát csinálni”.¹³ Az idea-ember születésének pillanata ez. A regény folytatása szerint az eszme nem tételekben, hanem életpéldákban, az idea-emberekben ölt testet, húsba-bőrbe kötött életmű: „az embernek alkotnia kell valamit [...] a teste, az idege, a munkája mind csak arra való, hogy ezt az alkotást táplálja [...] az élet az alkotás”¹⁴; „egy-egy kor vagy mondjuk a korok kérdéseire egész részletes, mindent bevilágító választ: csak egy élet, egy ember-élet példája adhat”¹⁵; [az idea] „egy emberben, egy fizikumban s nem erkölcsi szabályokban szövéődött össze”¹⁶; „az ideaemberek, átlátszó edényei az ideáknak”.¹⁷

Németh László az Utolsó kísérletben a maga „kísérletét és bukását” akarta „jól szemlélhető méretre felnagyítani”.¹⁸ S miután a szépirodalomnak életében „a lélekmosdatás, katarzis jutott osztályrészül”, ahogy magáról írta: „legjellemzőbb írásaim magamban lepleztek le, magamból dobtak ki valamit”,¹⁹ nem egyetlen regény hőstét, nem egy regény világgépét jellemzik csupán az idézetek. Jó Péter életprogramjában, célkitűzésében Németh László morális-metafizikai világgépe tükröződik. Az életmű főmotívuma, hogy „a vallást tápláló lelkierők mint építhetnek föl a vallás hiedelmei nélkül a régi szentekével versengő életet”.²⁰ Németh László szerint „a termelési rendet nem forradalmi, hanem »morális« úton, példaadással”²¹ kell megreformálni, a társa-

ezüst, királynői vére, a friss érintésű szőlőlevelekről most hullott estharmat felelt a feltűnt csillagoknak – a tavasz rovarainak százféle zöngése, nesze, cirpelése olyan új volt, mint erre az alkalomra szerzett halk esti himnusz, mely most hasad ki valamiből, ami egyszerre természet és lélek. Péter úgy szökdelt és sűrűlött ebben a friss illatú világban, mintha az a Báthoryakról szóló könyv: a csillagok szeretetére, a fáknak sutogott gyöngéd szavakra s oly könnyű, súlytalan járásra oktatta volna, melyben a láb nem nyomja, hanem csókolja az alákerült földet.”

⁹ Uo.

¹⁰ Uo. 90.

¹¹ Uo. 89.

¹² Uo. 91.

¹³ *Negyven év. Tájékoztató pályámról és munkásságomról.* Negyven év, Horváthné meghal, Gyász. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1969. 23.

¹⁴ Utolsó kísérlet, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1969. II. 322.

¹⁵ Uo. 180.

¹⁶ Uo. 218.

¹⁷ Uo. 208.

¹⁸ *Előszó.* Utolsó kísérlet. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1969. I. 6.

¹⁹ Uo. 7.

²⁰ *Negyven év, Horváthné meghal, Gyász.* Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1969. 13.

²¹ *Adalékok egy „újnemes”-szekta történetéhez.* Negyven év, Horváthné meghal, Gyász. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1969. 424.

dalmi megújulás útja nem szociális forradalom, hanem vallásos, emberi-erkölcsi megújulás, enélkül nincs politikai rendszerváltás, „emelkedő nemzet”. Előadásom mottójának az értelme is ez.

A Németh László művek topográfiájában kitüntetett helyszín a *hegy*, a *szőlőhegy*. A *Kapások* (1935. június–július) látomásában például Sátorkő: az öregdiófák kupolája alatt, a szőlők közepén a dombél, a kert. Vagy a bogárdi diófa a dombon. Az *Emberi színjáték* elvékonyodó, befejező részében a főhős, Boda Zoltán költözik ki – végleg, mindhalálig – a szőlőhegyre. A topológia nyilvánvalóan *mitológia: a mitológia materializálódott része*. A sátorkői kertben, „mely [...] mintha mindörökre el akarna hagyni földet és halált”²², Németh László a középkor történetét bújja: „Pártos szívem itt is kiválasztotta kedvenceimet, a szerzeteseket.”²³ Jó Péter számára „A szőlő volt régen is az ő apa-fiúságuk búcsújáró helye: az egyetlen hely, ahol idegen pillantásoktól távol [...] a kis embernek a nagy ember a férfiaságból és a magányosságból leckét adott.”²⁴ Az *Emberi színjáték* Boda Zoltánja „tavaszon kiköltözött az emberek közül”; „az ilyen hegyre egy életen át kell költözködni”; „ő maga is úgy érezte, hogy mindig ezt a hegyet kereste”; „nem arra ment ő [Boda Zoltán], amerre az évek vezetik az embert, hanem hívja az Isten hívja”²⁵

Merre hív Isten? Kiválasztottait a Fiú, Jézus követésére. S Jézus az őt követő sokaság elől Kafarnaum közelébe, a Genezáretet környező hegyek egyikére vonul el tanítványaival. Tűrés, önmegtagadás, erőszaknélküliség, lemondás, szegénység, a világ értékeinek a megvetése. Ez Jézus erkölcsi értékrendje, amelyet Máté evangéliumának hegyi beszédéből lehet felépíteni. S ugyanez a *Bűn*, a *Csereresnyés*, a *Villámfénynél*, a Németh László életmű erkölcsi értékrendje is. Németh László életműve: a hegyi beszéd evangelizációja a profánná vált huszadik században. Történelem- és társadalomfilozófiája összefonódik az etikával, Jézus életpéldájával. A társadalmi „forradalom” az ember megújulását feltételezi. A *Magyarság és Európában* így ír erről: „A mi válságunkban [...] csak a gazdasági jelenséget látjuk s azt hisszük, mindenben segítettünk, ha azon segítettünk,” holott a válság szerinte „elsősorban vallásos”, egy kultúra sorvadása;²⁶ orvoslani a *vallásos válság* megszüntetésével, egy új európai, humanista, vagy új magyar idealista alap megteremtésével lehet. Tolsztojjal és Gandhival egybehangzóan vallja, hogy a közösség felemelkedésének útja az egyének helytállásától függ.

Közel harminc évvel ezelőtt Sajkódon, egy Németh Lászlóval töltött meghitt *kis házbeli* beszélgetés és a Csúcs-hegyre tett séta után a *nagyházban* ebédvendége lehettem a Németh-családnak. Eleven asszonyosereg zsvájába csöppentem. A közös asztalhoz ültetett, a megilletődött vendég mintha arra lett volna csak alkalom a három asszonylány és édesanyjuk jól evő, vidáman harsogó társaságának, hogy színre vigyék, már-már túljátszva a Németh László-dramákból ismerős szerepüket. A kicsattanó anya szinte kérkedett: a lányaimat mindig arra tanítottam, hogy tudjanak enni és nevetni. Talán aszketikus urát akarta a vendég előtt zavarba hozni: ha már olyan vádlón mutogatott rá műveiben, dehogysis cáfol rá e képre, vállalja ő a vastag matériák, nyers ízek, egyszerű

²² *Kapások*. Negyven év, Horváthné meghal, Gyász. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1969. 429. old.

²³ Uo.

²⁴ *Utolsó kísérlet*. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1969. II. 50.

²⁵ *Emberi színjáték*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1966. II. 275., 279. és 288.

²⁶ *Magyarság és Európa*. Sorskérdések. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1989. 268.

emberek vitalitását, hadd borzongjon az ifjú látogató, micsoda ellentétek és feszültségek húzzák föl az életmű rugóit. Mindaz megelevenedett, ami a regények és a drámák, a *Bűn*, a *Villámfény*, a *Cseresnyés*, a *Szörnyeteg*, *Győzelem* konfliktusaiból ismerős volt: „a maga dolgait intéző asszonyrealitás” és „az ábrándokban botorkáló férfivilág” küzdelme egymással, az anyag és a szellem, matéria és idea, az aszkézis és a jólét párharca. E két mozgóerő az, ami ugyancsak főmotívuma Németh munkásságának, s ami, úgy tűnik, bűn és erény, jó és rossz kibékíthetetlen ellentétként jelenik meg az életműben.

Hogyan értelmezhető a mindennapok, ifjúság, iskola, nevelés szempontjából Németh László morális-metafizikai világképe? Vajon a hegyi beszéd (Németh László erkölcsi világrendje) egyetemes erkölcsi törvény-e, amely az emberi közösség minden tagját kötelezi, etikája olyan életrend-e, amelybe az egész emberiség életfolyamatát kell beágyazni? A lemondás, aszkézis, önmegtagadás ugyanis szöges ellentétben állnak a természet törvényeivel, amelyek kezdettől kormányzó erői a világnak. Lehet-e a lét parancsait eredendő bűnné tenni, lehet-e tökéletes szakítást követelni a világgal, a földi életet a Sátán birodalmának tekintve? Lehet-e a tömegeket tartósan megnyerni és megtartani olyan program mellett, amely a föld és élet javainak a megvetését, a lemondást és önfeláldozást hirdeti és írja elő egyetemes erkölcsi parancs gyanánt? Aligha. A hegyi beszéd etikájának egyetemes alkalmazása tökéletesen megbénítaná az emberiségben rejlő kreativitás szabad kibontakozását.

*Az elsikkadt hegyi beszéd*²⁷ címmel érdekes könyvet adott ki – éppen a Tanú megindításának idején – Simándy Pál református lelkész, Bajcsy-Zsilinszky Endre körének tagja (barátai Ugar Gandhinak nevezték szellemi alkata és a külső hasonlóság alapján). Simándy a hegyi beszéd elsikkadását Pál apostol működésével hozta összefüggésbe, aki „a maga zsenialitásának teremtő erejével új és sajátos útra terelte a kereszténység szellemi mozgalmát [...] mikor gondolatrendszerének tengelyévé a hegyibeszéd helyett a bűnbeesés dogmáját tette meg”²⁸, Jézus hegyi beszédét, a világfelettséget, a földi javak megvetését és az önfeláldozó életet egyetemes emberi parancssá emelte. Tévedés azt hinni – mondja Simándy –, hogy Jézus azért kívánja tanítványaitól a földi javak megvetését, és egy új, önmegtagadó élet megkezdését, mert ez a föld a Sátán birodalma, amelynek javaitól mindenestől el kell szakadnia az embernek. A világ előrehaladása mindig is két tendenciának köszönhető, egyfelől annak a hatalmas életösztonnek és önzésnek, amely *bővölködő* élet elérésére sarkallja az embert; másfelől a hősi önmegtagadásnak és lemondásnak, amely örömmel vállalja magára a másokért való élet terheit és lehetőségét, s ezért lemond a maga bővölködéséről. A szentek felette állnak a világnak, lélekben függetlenek annak múltó értékeitől, dimenziójuk nem a ma értékvilága, hanem az örökkévalóság és a halhatatlanság. A tömeget (a világot) viszont az egyéni önzés gondoljai és kívánságai mozgatják. Jézust állandóan nagy sokaság követte, kérdésekkel ostromolták őt. Jézus megérti az egyéni önzés kívánságait. A tanítványait azonban kiszakítja a sokaságból, elviszi a hegyre, ahol meghirdeti számukra a szentek és hősök merőben más törvényeit. Simándy szerint a Jézust megelőző korok emberisége e két erkölcsi értékrendszert szembenállóként kezelte: az ókori pogány Európa jellegzetes világszemlélete az erő, a szerzés, a harc, általában az élet szeretete; Azsia lelkülete túrásra, lemondásra, általában az élet megtagadására tanít s ez a túrás és lemondás öncélú

²⁷ Simándy Pál: *Az elsikkadt hegyi beszéd*. Vallásfilozófiai tanulmány. Losonc, 1932.

²⁸ Uo. 35.

etikai érték. „Jézus evangéliuma meghozta a két nagy elv szintézisét, mikor az egyéni önzés és bővölködés élettendenciáját az isteni akarat rangjára emelte és megszentelte, a tűrés és lemondás etikáját pedig kiemelte az öncélúság meddőségéből és ennek a bővölködő életnek az eszközévé, az emberi haladás szociális hajtóerejévé tette. Mert Jézus evangéliuma a tanítványok részéről lemondást hirdet ugyan a szerzés, hatalom és jólét örömeiről, de csak azért, hogy ezáltal másokat juttassanak hozzájuk, és önmegtagadást a saját jogaik és igazságuk érvényesítésében, de csak azért, hogy ezáltal másokat vezessenek el a jog és igazság megismeréséhez és birtoklására.” A hegyi beszéd tehát Jézus tanítványainak a hitvallása és élettörvénye. Csakis a tanítványoké, a keveseké és a kiválasztottaké, s nem az egyetemes emberiségé. Minden idők és korok hőseinek, apostolainak és szentjeinek (az elitnek) erkölcsi törvénye: a másokért égő szeretet, a közösségért való hősi elszántság, áldozatos odaadás, a világ múltó értékeit megvető emelkedettség és önmegtagadás. Jézus evangéliuma lépcsőzetes etikai értékrendszer, amely életszerűbben parancsol a világ, a tömeg számára, és aszketikusabban, követelőbben a hősök és a szentek számára. E kettős evangélium szerint a világ egy gazdag és bő lakoma terített asztala, az emberek milliói odatelepedhetnek, jóllakhatnak; ezt a lakomát azonban ki kell szolgálni, ezt végzik Isten választottai, „akik derült és bohém lélekkel engedelmeskednek rendeltetésük parancsainak, akik számítás és alku nélkül, még az életük árán is ragaszkodnak az általuk felismert igazsághoz; akik múltó érdekeikről megfélelmezve vetik magukat a másokért való élés sodrába; egy jobb, igazabb világ fölépítésén munkálkodva”.²⁹

Németh László hőseiről, az üdvözültekről, a szentekről nem mondhatjuk el, hogy „derült és bohém lélekkel engedelmeskednek rendeltetésük parancsainak”. A műveit olvasó folyton érez valaminő feszélyezettséget. Írói világképe tragikus színezetű: „az élet kelepce, amelybe szüleink csókja ejt, s csak a halál kínja vált ki belőle”³⁰, szereplőinek csak e tragikus erkölcs keretein belül adódik választási lehetősége: vagy „ki a hóba” vagy „be a pezsgős vödörbe”. Horváth Endre (*Bűn*) e feloldhatatlan dilemmából az öngyilkosságba menekül, Nagy Imre (*Villámfénynél*) a szegények doktora, a kétségbeesés magányos farkasa lesz. Problematikus maga Németh László nevelői, pedagógusi szerepe: tanár-diák, mester és tanítvány viszonya csupa kudarc és sérülés, nincsenek igazi tanítványai. Követőit, híveit (a kreatúrákat) elutasítja, emlékszünk a határváryakra, lesújtó a véleménye róluk. Németh nem szokványapa, nem sorozatpedagógus. Szembenézik a pedagógiai árral, kijelenti, hogy módszerét Karácsony Sándor ellenében lehetne meghatározni. Elzárkózik a testközeli tanár-diák kapcsolattól, kizárólag az óra üveggarangja alatt, atmoszferikusan akar hatni, az egész osztályközösségre.³¹ A kísérletező ember szenvedélye állandó magasfeszültségen tartja szellemi-pedagógiai műhelyét, legyen szó óraadásról vagy lányai neveléséről. S e magasfeszültség konfliktusokat gerjeszt.

„Mi az oka, hogy egy ember, aki kapcsolatokban lélegzett, barátság, szerelem, apaság, mester-tanítvány viszony gyökereivel akart az életbe kapaszkodni, java erejében elmagányosodik, mint alkotó hamvába hal, ahogy a többiek érzik és gúnyolják: ször-

²⁹ Uo. 13–47., az idézett rész a 40. ill. a 46. oldalon található.

³⁰ *Adalékok egy „újnemes”-szekta történetéhez*. Negyven év, Horváthné meghal, Gyász. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1969. 407.

³¹ Lásd. *Pedagógiai kísérletek*. Utolsó széttekintés. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1980. 397–405.

nyeteg lett.”³² Németh László élete eme legszemélyesebb, legfájóbb kérdésére válaszolva az okot az emberi kapcsolatok sorvadásában, az atomizálódásban találja meg. Az elidegenedés azt bünteti legjobban, aki legkevésbé beteg: „a szörnyeteg [...] tulajdonképp a normális ember, aki az emberi kapcsolatokat még úgy akarja élni, ahogy kortársai már nem bírják, s a visszautasítás, vagy inkább kifulladás az, ami barlangjába újra és újra visszaűzi.”³³

E magyarázat szociológiailag helytálló, az elidegenedés valóban betegsége a modern kornak; Németh életművét és annak hatását tekintve azonban nem kielégítő. Regény és drámahősei (saját tipológiája szerint: a szentek, hősök és szörnyetegek) ugyanis nem *normális* (nem szokvány, mindennapos), hanem kivételes egyéniségek, morális-metafizikai világának kategorikus imperatívuszai is kivételes követelmények. Németh Lászlót egész pályáján az egyén és a közösség, az elit és a tömeg viszonya foglalkoztatta, írói modellje genezisében e dichotómia egységes szerkezetbe foglalása okozott neki némi gyötrelmet, morális-metafizikai világképében is erre tett kísérletet. E morális-metafizikai világkép (a hegyi beszéd) kívánalma azonban a kor mindenkire érvényes kategorikus imperatívuszaként jelenik meg Németh etikájában, pályája első felében legalábbis. Mintha Pál útját járná, egyetemes erkölcsi törvényként helyezi szembe a lemondást, aszkézist, a földi javak megvetését a szerzés, „bővölködés” természetes emberi, polgári értékeivel, ez utóbbi a szemében minden formájában, nemcsak mértéktelenségében: *bűn*. A gyarapodást és az aszkézist nem mint különféle lépcsőfokot tekinti a tömeg, a világ és a kiválasztottak útján, nem mint különféle meredekségű grádicsokat az emelkedéshez, hanem mint silány és jó egymásnak feszülő élet-halál harcát. Pedig motívumai, a *sziget*, *új nemesség* („Nemes az, aki kötelezi magát”)³⁴, *telep* azt sejtetik, hogy megkülönbözteti az elit erkölcsi kötelességét a tömegétől. Kedvelt metaforája, a növésterv az egyéni adottságoknak megfelelő életcélra és nevelésre utal, így szintén a kiválasztottak és a átlagemberek megkülönböztetését feltételezi. Valójában azonban Németh az elitet csak előørsnek tekinti, a kivételes erkölcsöt kívánja az ő példájuk révén általánosítani. Így válik a Németh-jelenség a családon belül, a kor szellemi-mozgalmi életében, s az utókor tudatában – az ifjúság, iskola, nevelés szempontjából is – nyomasztóvá, komorrá, követhetetlen, túl meredek úttá, amelyet végül csak feladni érdemes.

Bár ezt a felfogását Németh sohasem módosította, 1961-ben is az aszkézisről ír³⁵, véleményem szerint írói pályája második felében markáns, új korszakot nyitó változás érezhető ebben a tekintetben. A határpontot nehéz megjelölni, a hódmezővásárhelyi időszakról, az Égető Eszter írásától kezdve egész bizonyos, hogy a maga dolgait intéző asszonyrealitás, mint érték egyre inkább belesimul a világ pozitív erői közé, ha csupán belátásból is. Ez időtől újabb keresztényi értékek: az irgalom, belátás oldja a hegyi beszéd erkölcsi szigorát; Németh a két értékrendet a korábbi szembeállítás helyett komplementer jelenségként is kezeli, a másságot megértéssel fogadja. Az életmű legszébb részei azok a sorok, amelyekben feleségéről ír: „Nem, nem illetünk össze, de

³² *Negyven év*, Horváthné meghal, Gyász. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1969. 45–46.

³³ *Negyven év. Tájékoztató pályámról és munkásságomról*. *Negyven év*, Horváthné meghal, Gyász. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1969. 46.

³⁴ Tanú, I. évfolyam 65.

³⁵ *Aszkézis ma*. Utolsó széttekintés. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1980. 655.

tán épp ezért illeszthetett össze ilyen meglepően az életünk. Az értékrendünk egészítette ki egymást. Ami tebenned hiányzott, képzettség, rendtartás, a gondok komolyan vevése, azt én tartottam mosolygást keltő bájnak inkább, mint hibának, s az én hibáim viszont, aggodalmasság, élehetlenség, meghókölés a kis ügyek előtt is: a te szemedben voltak az erényt kiemelő gyöngeségek. Amiben pedig erősek voltunk – életkedv, örömszerzés, fáradhatatlan ügyintézés ott, a nagy dolgokra fordított élet, érzékeny lelkiismeret, bőkezű igénytelenség emitt: tiszteletet, majd mélyülő megbecsülést keltett egymás iránt. Család és mű, mely összeszoktatta őket, megmutatta összjátékuk hatalmát; harcaink: elszakadásuk fájdalmát, összehajlásuk boldogságát. Hibáink így árnyékban maradtak, erényeink pedig mint bennünket s másokat melegítő tűz égnek egybeforrt életünk közepén.³⁶

Ez a megértés is Jézus evangéliumának a szelleme, s lappangva mindvégig ott van Németh szöfűzésében, képeiben. Emlékezzünk, mennyi humanizmussal festi regényei, drámái negatív alakjait, akik életszerűbbek, olykor szimpatikusabbak az idea-embe-reknél, példaéleteknél. Ha például az *Iszony* szintériképét jelzői alapján grafikusán ábrázolnánk, akár egy épület hőmérsékleti térképét, a hideg színek a pozitív értékek, a melegek (például a barna) a silányság oldalán jelennének meg.

Nem ellentmondás ez, hanem az életmű már jelzett dichotómiája. Németh László egyidejűleg két korhoz, a görögséghez és a keresztény középkorhoz egyaránt kötődött.³⁷ A görögség a saját vallásossága kifejtésére bátorította, azaz egyénisége megőrzésére. Azt becsülte bennük, hogy „*bibliájuk a természetük volt*”. A kereszténységben viszont az ragadta meg, hogy háttérbe szorította az egyéniséget, s az egész világot átfogó hitet adott. Mi más ez, mint Jézus „kétféle evangéliuma”? Magának az emberi létnek a dichotómiája: „Ember vagyunk, a föld s az ég fia” – ahogy Vörösmarty írta.³⁸

Van-e katedrája Németh Lászlónak? Azt gondolom, nincs most sem, s nem is lehet. Az ő munkássága ugyanis nem katedra-pedagógia, erkölce nem ex-katedra erkölcs. Sokkal inkább meghívás, kinek-kinek egyénisége és hajlama, növésterve szerint a *csongori útra*, a boldogság és üdvösség keresésére. Németh életműve tápláló forrás, amelyből az emberiség örök erői, vigasza és szépségei áramlanak, fejtik ki jótékony hatásukat és áldott erőiket olyan életérzés javára, amely a teljességet sugallja számunkra, a pártoskodás oly szükséges vonalvezetése fölött az univerzálisat, a kultúra színeképre bontható, ám mégis egységes fényét. Tünetmentes, szellemileg megismételhetetlen teljesítményében mindannyiunk közös lehetősége, az emberi minőség töltötte be hivatását. Ez az emberi minőség vált láthatóvá benne élete minden rezzenését megörökítő tudósításai, szenvedéssel és gondolkodással kivívott átlátszósága révén. Viaskodásainak, tipródásainak, az egész pályának a húzóereje egy objektív adottság, mindannyiunk gyönyörű képessége. Üdvösségügye ezért lehetett közösségteremtő, ezért lehetett ő egyszerre nemcsak tanuló, hanem tanító, nemcsak alakuló, hanem alakító elme. Közben égtájakat keresett, égtájakat segített megtalálni. Munkássága önmagával folytatott tanácskozás volt, erre azonban mindannyiunkat meghívott, a saját vívódásait

³⁶ *Mérleg – 1965. Karácsonyi ajándék a hatvanéves Meminek az 1965-ös évfordulóra.* Utolsó széttekintés. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1969. 128. Lásd még: *Memike elrepült – 1962.* Uo.

³⁷ Lásd többek között *Magyarság és Európa.* Sorskérdések. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1989.

³⁸ Vörösmarty Mihály: *Gondolatok a könyvtárban.*

akarta, még a legtitkosabbakat is feltárni, hogy ezzel másokat szolgáljon. Nem tétélekkel tanít ő, hanem észjárásával, nem erkölcsi intelmekkel, hanem személyes életpéldájával, az emberben lakó szent-hős-szörnyeteg megmutatásával, a méltó emberi élet lehetőségének evangéliumával. Németh László életművének legfontosabbikában, a művé lett életben: az ember nembéli képessége vált látható, megragadható életpéldává, az ideák – materializálódtak. Németh életművének ez a végső összhangzata nem mérleget és minősítést, nem ízlés és vita dolga, hanem az *emberség mércéje*. Mércé a mai ifjúság, iskola, nevelés számára is, amelyet – Németh kedvelt metaforája szerint „óvatos kertész módján”, kinek-kinek növéstervéhez (képességeihez, adottságaihoz) mérten – érvényesíteni lehet, nem életértékekkel szembeállítva, hanem mint a nyers ösztönöket nemesítő lehetőséget.

„A pedagógia a társadalomból születik, s olyan társadalmat tételez fel, amely az általa kicsalt értékeket nem korcsosítja el.”³⁹ Ma, két emberöltő múltán kénytelenek vagyunk érteni és érezni a mottóként kiemelt gondolat fájdalmas aktualitását: „nem a tavasz nem az igazi még; hanem az ember, aki szétnéz benne.” A vériszamos világ- és helyi háborúk, Európa elrablása, a holocaust, bélisták, kitelepítések és deportálások, a nagy társadalmi ígéret (a szétvetők és újraellesztők) okozta csalódások felértékelik az erkölcsi tartalékok megtartó erejét, az örök emberi természetben őrzött fogódzókat, amelyekről Németh László beszél: „Az ég csillagjai nem az emberen kívül, hanem az emberben vannak. Azt, ami örök, nem intézmények, sőt, nem is alkotások őrzik, hanem maga az emberi természet. Az örök természetünk rugalmassága, mely a tartós kitéréssel szemben visszaüt; helyzetérzés, amely bárhol riadjon fel, lassan felfedezi, merre van fenn és lenn, bal és jobb s fenn csakugyan az eget találja, lenn a földet. Az örököt az ember minden helyzetben újateremti; intézmények és művek ennek az igazodásnak nagy emlékei... A cél, hogy új helyzetünkben kiismerjük magunkat s munkánk égtájait megtaláljuk.”⁴⁰

TÓBIÁS ÁRON

Az Égető Eszter kiadásának históriája

A legfontosabb új *Magvető*-kiadvány 1956 tavaszán (a XX. Kongresszus fényénél...) Németh László nyolc esztendeje kéziratban lévő nagyregényének, az *Égető Eszter*nek az ügye volt. Ez időre már többször jártam az írónál, és sikerült elérnem, hogy megbarátkozzon azzal a gondolattal: végre előléphet újra, nálunk méltó helyére (írónak!), mintsem fordítások ügyében bajlódjon tovább...

A döntő fordulat az lett, hogy a régi időkből (még a második világháború utáni, koalíciós időszakból) sikerült rátalálnom egy folytatásokban közölt regényének részleteire.

³⁹ *Pedagógiai kísérletek*. Utolsó széttekintés. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1980. 405.

⁴⁰ *Európa földregéztérképéhez*. Sorskérdések. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1989. 60.